

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИТИЧНОЇ МЕДІАГРАМОТНОСТІ

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF CRITICAL MEDIA LITERACY

Стаття присвячена дослідженню педагогічних засад критичної медіаграмотності учнів. Зокрема, розкривається сутність таких понять як культура, медіаграмотність, інформаційна грамотність, критичне мислення. Акцент робиться на розвитку критичної медіаграмотності через соціальний конструктивізм, мову, політику, виробництво та соціальну справедливість. Висвітлюються теоретико-методичні засади, структурні компоненти, критичної медіаграмотності. Медіаграмотність визначається як здатність отримувати, аналізувати, оцінювати та створювати медіа в різних форматах. Виокремлено три загальні підходи щодо визначення поняття критичної медіаграмотності: протекціоністський, медіа-мистецький та комунікативний. Предметом вивчення критичної медіаграмотності є медіапродукти: фільми, телевізійні шоу, газетні статті, вебсайт та блоги, пісні та музичні кліпи, соціальні мережі тощо. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовуються складові критичної медіаграмотності: розуміння впливу медіа, знання процесу створення медіа, вміння аналізувати медіаповідомлення, здатність оцінювати медіа джерела, вміння розпізнавати маніпуляції тощо. Основна увага зосереджується на засобах формування критичної медіаграмотності: система запитань, медіакейси тощо. Доводиться необхідність включення технік критичної медіаграмотності в навчальні предмети, такі як англійська мова або історія. Підкреслюється важливість критичного мислення та медіаграмотності у сучасному цифровому суспільстві, а також методику їх впровадження в освітній процес. Звертається увага на розроблені онлайн-ресурси, які допомагають освітянам навчати критичної медіаграмотності учнів. Зазначається, що навчання критичної медіаграмотності має велике значення в сучасному цифровому суспільстві. Вчителі повинні навчати учнів знаходити оптимальні рішення та орієнтуватися у складному медіа-ландшафті.

Ключові слова: грамотність, медіаосвіта, медіаграмотність, освіта, педагогіка, критичне мислення

The article is devoted to the study of the pedagogical foundations of critical media literacy of students. In particular, the essence of such concepts as culture, media literacy, information literacy, and critical thinking is revealed. Emphasis is placed on the development of a culture of self-expression through artistic activity and self-organized activities. The theoretical and methodological foundations, structural components, criteria and levels of formation of the culture of expression are covered. Media literacy is defined as the ability to receive, analyze, evaluate and create media in various formats. Three general approaches to defining the concept of critical media literacy are distinguished: protectionist, media artistic and communicative.

The subject of study of critical media literacy is media products: movies, television shows, newspaper articles, websites and blogs, songs and music videos, social networks, etc. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the components of critical media literacy are substantiated: understanding the impact of media, knowledge of the media creation process, ability to analyze media messages, ability to evaluate media sources, ability to recognize manipulation, etc. The focus is on the means of forming critical media literacy: a system of questions, media cases, etc. The necessity of including critical media literacy techniques in academic subjects such as English or history is argued.

The importance of critical thinking and media literacy in today's digital society is emphasized, as well as the methods of their implementation in the educational process. Attention is drawn to the developed online resources that help educators teach critical media literacy to students. It is noted that teaching critical media literacy is of great importance in today's digital society. Teachers must teach students to find optimal solutions and navigate the complex media landscape.

Key words: literacy, media education, media literacy, education, pedagogy, critical thinking.

УДК 373.5.016:811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.2.38>

Твердохліб Г.В.,

канд. пед. наук,
докторантка кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Демократія в епоху динамічного розвитку цифрових мереж «фейкових новин» та «альтернативних фактів» вимагає від громадян розвитку нових навичок грамотності та критичної обізнаності, вмінь використовувати медіа та технології для розширення можливостей участі в громадській діяльності та соціальних перетворень. Сьогодні набувають актуальності широке використання в освітньому процесі цифрових технологій, штучного інтелекту, машинного навчання, експертних систем, які вже вбудовані в усі аспекти життя сучасного цифрового суспільства. Це вимагає від громадян готовності використовувати різні засоби масової інформації, критично ставити під сумнів усі типи текстів, давати виклики проблемним ситуаціям, генерувати альтернативні рішення тощо.

Результати опитувань стверджують, що не так багато вчителів були готові навчати учнів критично мислити за допомогою засобів масової інформації та цифрових технологій. Так, крім молоді, яка все частіше використовує засоби масової інформації, їх також широко використовують медіакомпанії. Гігантські транснаціональні корпорації орієнтуються на молодь як на один із найцінніших ринків для формування лояльності до брендів та продажів рекламодавцям. Дослідники виявили, що підлітки віком від 8 до 18 років витрачають понад 10 годин на день, взаємодіючи з різними формами медіа, такими як музика, комп'ютери, відеоігри, телебачення, кіно тощо. Збільшується не лише кількість часу, проведеного зі ЗМІ, але і якість цієї взаємодії, яка більш перетворюється на комерцію.

За даними ЮНЕСКО у всьому світі зростає популярність навчальних програм з розвитку медіа та інформаційної грамотності, з підготовки вчителів з медіаосвіти (e-Media Education Lab). Але ці програми обмежені та мають певні труднощі: фінансування, розвиток та практику.

Сьогодні у медійну та інформаційну епоху інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відкривають великі можливості для індивідуальної участі та генерації альтернативних точок зору за допомогою творчого та критичного мислення. Заслугує на увагу система критичної медіаграмотності, яка з'явилася на базі культурології та критичної педагогіки. За цією системою учні можуть навчитися критично аналізувати повідомлення та створювати власні медіа.

Для ефективного впровадження системи критичної грамотності потрібно підготувати критично налаштованих педагогів, які готові залучати учнів до критичних досліджень, до аналізу інформації, до продукування ідей тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досвіду впровадження критичної медіаграмотності в контексті медіаосвіти в розвинутих країнах свідчить про популярність даної проблеми. Історія впровадження медіаосвіти почалася з 1980-х років в Австралії, Великій Британії та Канаді. Прогрес був повільним, тому що впровадження медіаграмотності в офіційну державну освіту цих країн була формальною. Дослідники з медіаосвіти у Великій Британії та США, з'ясували, що багато вчителів не готові викладати медіаосвіту, а можливості професійного навчання обмежені. У Сполучених Штатах спостерігався підвищений інтерес до медіаграмотності. Так, у 2022 році Національна рада вчителів англійської мови опублікувала рекомендації щодо впровадження медіаосвіти в English Language Arts. Було зазначено, що медіаосвіта є невід'ємною складовою професійної ідентичності вчителів.

Критичну медіаграмотність досліджували В. Андрієвська, О. Богомаз, Н. Войтович, Дж. Дьюї, В. Заблоцький, Т. Заїка, Д. Дуцик, В. Кубко, О. Лабенко, Г. Марченко, М. Медведєва, В. Мохонько, А. Наход, М. Рожило, А. Самчук, С. Терепищій, Н. Шакур, Д. Шинкарєва, П. Фрейре та інші.

Бразильський психолог-педагог, теоретик, педагог Пауло Фрейре критичну медіаграмотність визначав як «діалогічний процес соціальної та екологічної справедливості, який включає поняття про практику, про рефлексію дій з метою їх трансформації тощо» [20, с. 36]. Цей діалогічний проєкт ставить під сумнів репрезентацію класу, статі, раси, сексуальності та інших форм ідентичності, а також визначає медійні повідомлення, які містять елементи пригноблення та дискримінації. Метою теорії критичної медіаграмотності Пауло Фрейре є взаємодія з медіа через критичне вивчення

репрезентацій, систем, структур, ідеологій та динаміки влади, які формують та відтворюють культуру та суспільство. Це заснований на запитах процес аналізу та створення медіа шляхом дослідження взаємозв'язків між владою та знаннями.

Аналіз наукової літератури свідчить, що О. Богомаз досліджувала психолого-педагогічний аспект формування медіакомпетентностей у майбутніх учителів суспільних предметів [2], М. Рожило, А. Наход, С. Терепищій, В. Заблоцький визначають критичне мислення як головний інструмент медіаграмотності [14], Д. Дуцик та Н. Войтович зазначають на важливість формування критичної медіаграмотності під час війни [3, 5].

Питання медіаграмотності у вищій школі досліджували В. Андрієвська, Д. Шинкарєва, Ю. Шевченко [1, 18]. Медіаграмотність як складову інформаційного суспільства визначали дослідники Т. Заїка, О. Лабенко, Н. Шакур, В. Кубко та інші [7; 8].

Отже, за результатами наукових досліджень зазначеної проблеми визначено, що «критичну медіаграмотність» визначають як:

- ідеологію, яка відтворює ієрархію влади та знань щодо раси, статі, класу, сексуальності та інших форм ідентичності та екологічної справедливості, а також загальне розуміння того, як функціонують медіа та комунікація (П. Фрейре, Д. Дуцик та інші);

- навичку критичного мислення та вміння використовувати інформацію для доступу, аналізу, оцінки та створення медіатекстів (М. Рожило, А. Наход, С. Терепищій, В. Заблоцький та інші);

- розвиток схильності до емпатії, критичної свідомості та розширення можливостей для дій, спрямованих на трансформування суспільства, щоб воно було соціальним та справедливим (Дж. Дьюї, П. Фрейре та інші)

Предметом вивчення критичної медіаграмотності є медіапродукти: фільми, телевізійні шоу, газетні статті, вебсайти та блоги, пісні та музичні кліпи, соціальні мережі тощо. У 1992 році в Аспенському інституті медіаграмотності було створено загальнонавчальне визначення медіаграмотності як *здатності отримувати, аналізувати, оцінювати та створювати медіа в різних форматах*.

Критична медіаграмотність вимагає від нас не лише доступу, аналізу, оцінки та створення медіа, але й критичного аналізу медіапродуктів, які впливають на наше життя, цінності та досвід. Водночас відкривають можливість створювати нові наративи, репрезентації тощо.

Науковці виокремлюють три загальні підходи щодо визначення поняття критичної медіаграмотності. Перший підхід – *протекціоністський*. Цей підхід спрямований на захист людей від небезпеки маніпуляцій та залежності від ЗМІ. Так, засоби масової інформації вважаються надпотужним інструментом впливу на особистість

та спричиняють багато соціальних проблем. Коли розуміння медіаефектів концептуалізується в рамках його соціальної та історичної динаміки, тоді питання влади та ідеології є надзвичайно корисними для медіаосвіти, для дослідження взаємозв'язків між інформацією та владою.

Другий підхід – *медіа-мистецький*. У межах вивчення мистецтва учні вчать цінувати естетичні якості медіа, використовуючи свою творчість для самовираження через створення медіапродуктів. Курси з медіамистецтва впроваджують в програми навчальних дисциплін або програми поза-шкільних заходів. Багато з цих програм є яскравим прикладом формування критичної медіаграмотності учнів. Медіа-мистецький підхід надає перевагу індивідуалістичному самовираженню над соціально-свідомим аналізом та виробництвом альтернативних медіа. Впровадження мистецтва та медіавиробництва в освіту відкриває нові умови для експериментів, практики та творчості.

Третій підхід – *комунікативний*. Міжнародні національні організації з дослідження медіаграмотності визначають її як комунікативну компетенцію, яка включає здатність отримувати, аналізувати, оцінювати та спілкуватися. Цей підхід розширює поняття грамотності, додаючи до нього культуру та різні форми ЗМІ (музику, відео, рекламу тощо).

Медіа-педагоги, які працюють в межах цього підходу, зазначають, що освіта може і повинна бути політично нейтральною, і що їхня робота полягає в тому, щоб об'єктивно знайомити учнів із медіаконтентом, не ставлячи під сумнів ідеологію та політичні проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначимо, що більша частина науковців у своїх працях акцентують

важливість критичної медіаграмотності як необхідної навички XXI століття. Питання дослідження окремих розділів медіапедагогіки, вивчення її особливостей з метою розробки загальних та специфічних методів, інструментів формування критичної медіаграмотності є недостатньо вивченим. Це означає, що освітні заклади із підготовки вчителів повинні запроваджувати програми з педагогіки критичної медіаграмотності (CML), готувати майбутніх учителів для роботи в цифровому суспільстві.

Отже, проблема критичної медіаграмотності в освітньому процесі є актуальною та на часі. **Метою статті** є огляд теоретичних та практичних аспектів критичної медіаграмотності у педагогічній освіті.

Виклад основного матеріалу. Формування критичної медіаграмотності має вагоме значення в сучасну цифрову епоху, коли медіа мають значний вплив на формування суспільної думки.

Критична медіаграмотність – це здатність розуміти, аналізувати та створювати медіапродукти. Це набір навичок, які постійно потрібно розвивати та з якими постійно стикаються як вчителі, так і учні, оскільки освітнє середовище постійно змінюється та ускладнюється.

Щоб стати медіаграмотним та навчити учнів медіаграмотності, вчителям потрібно розуміти, як конструюються медіаповідомлення та які методи використовуються для передачі інформації та повідомлень. На даному етапі головною оцінкою достовірності та надійності медіаджерел, розпізнавання упередженості та дезінформації, а також розуміння впливу, який ЗМІ можуть мати на людей та суспільство. Учні, які є медіаграмотними, краще підготовлені до критичного аналізу отриманої інформації та виконують обґрунтовані дії щодо

Таблиця 1

Типи розуміння та система запитань

Тип розуміння	Питання
1. Соціальний конструктивізм Вся інформація спільно конструюється окремими особами та групами людей, які знаходять її у соціальному контексті.	ХТО ці люди, які створили цей текст/контент?
2. Мова/семіотика Кожен засіб має свою мову зі специфічною граматикую та семантикою.	ЯК цей текст був побудований та став доступним для всіх?
3. Аудиторія/позиційність Кожен розуміє медіаповідомлення по-різному, залежно від багатьох контекстуальних факторів.	ЯК МОЖНА по-іншому розуміти цей текст?
4. Політика Медійні повідомлення та середовище, через яке вони поширюються, завжди мають упередженість, підтримку та дають виклик домінуючим ієрархіям влади, привілеям та вподобанням.	ЯКІ цінності, погляди та ідеології представлені або відсутні в цьому тексті. Як на них впливає медіа?
5. Виробництво/установи Усі медіатексти мають мету (часто комерційну чи державну), яка формується творцями та системами, в яких вони діють.	ДЛЯ ЧОГО цей текст було створено та поширено?
6. Соціальна та екологічна справедливість Медіакультура – це територія боротьби, яка увічнює або кидає виклик позитивним і негативним уявленням про людей, групу чи проблему. Вона ніколи не буває нейтральною.	ДЛЯ КОГО цей текст? Які має переваги?

взаємодії із медіа. Для вчителів важливим є інтеграція медіаграмотності в освітній процес, щоб учні розуміли можливості та ризики від медіа.

Формування медіаграмотності – це складний процес, де головним чинником є критичне мислення та здоровий скептицизм, які рухають та впливають на особистість. Виокремлюють складові медіаграмотності:

- *розуміння впливу медіа.* Який вплив мають засоби масової інформації на людину, на групу людей, на суспільство? Важливо пояснити учням, чому ми повинні мати свободу слова та робити пошук істини;

- *знання процесу створення медіа.* Учні повинні розуміти складність та процес створення різних форм медіа; знати, що медіаповідомлення можуть бути створені машиною або експертом;

- *вміння аналізувати медіаповідомлення.* Це передбачає навчання учнів методам, які використовуються для інформування, для переконання аудиторії, для аналізу медіаповідомлень;

- *здатність оцінювання медіаджерела.* Коли учні зможуть визначити достовірність та надійність медіаджерел, вони будуть набагато якісніше оцінювати повідомлення та мету контенту, який вони використовують;

- *розуміння різниці між фактом та думкою.* Учні повинні чітко та швидко визначати чи є твердження перевіреною фактом, який має зміст та достовірність, порівняно з думкою;

- *вміння розпізнавати маніпуляції у ЗМІ.* Практика свідчить, що велика кількість користувачів щодня продукують та розповсюджують пропаганду, рекламу чи дезінформацію заради прибутку, переконання та влади. Тому вже зі школи учні повинні знати, що не всім засобам масової інформації можна довіряти, і що вони постійно будуть зустрічатися з дезінформацією через різні засоби масової інформації.

Формування зазначених компетентностей медіаграмотності учнів вимагає від учителів базового розуміння основ медіапедагогіки.

Один зі способів опанування критичною медіаграмотністю є проведення критичного аналізу новин, статей або публікацію в соціальних мережах за допомогою системи запитань (таблиця 1).

Ця система запитань розроблена для вчителів та учнів, щоб допомогти якісно аналізувати медіаповідомлення, ставити під сумнів будь-яке твердження, факт чи повідомлення. Такий критичний аналіз дає можливість учителям та учням поглибити свої знання щодо аналізу та обговорення сучасних засобів масової інформації, а також навчитися використовувати інструменти ІКТ для створення власних медіа.

Ефективною стратегією є включення технік критичної медіаграмотності в навчальні предмети, такі як англійська мова або історія. Наприклад,

можна запропонувати учням проаналізувати медіаповідомлення в тексті чи історичному документі, показати їм, як медіа використовувалася протягом історії та як впливає на громадську думку.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Таким чином, критична медіаграмотність визначається як здатність критично аналізувати медіа та створювати власні медіапродукти, що включає ідеологічні аспекти та розуміння політичної ситуації. Тому навчання критичної медіаграмотності має велике значення в сучасному цифровому суспільстві. Вчителі повинні допомогти учням стати більш поінформованими та відповідальними споживачами медіа, навчити їх знаходити оптимальні рішення та орієнтуватися у складному медіаландшафті.

Перспективи: розробка моделі диференційованих компетентностей та використання цифрових медіа у педагогічній освіті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрієвська В., Шинкарьова Д. Цифрова та медіаграмотність як умова становлення сучасного покоління. *Новий колегіум*. № 3, 2022 (108).

2. Богомаз О. Формування медіакомпетентності та критичної медіаграмотності у майбутніх учителів суспільних предметів: психолого-педагогічний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5*. 2021. Вип. 79(1). С. 42–46.

3. Войтович Н. Розвиток навичок критичного мислення та медіаграмотності у населення як спосіб протидії російській пропаганді в інформаційній війні. *Журналістика майбутнього* : виклики, тенденції, перспективи розвитку: матеріали між. науково-практичної конференції (Львів, 18–19 жовт. 2022 р.). Львів : Простір-М, 2022. 312 с., с.297-300.

4. Гарматій О. Критичне мислення як ключова компетенція медіаграмотності. Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту». Київ: Центр Вільної Преси. Академія української преси. 2020. 494 с., 11.

5. Дуцик Д. Формування соціальної стійкості та критичної медіаграмотності – до та під час війни. *Українські медіа в умовах війни* : правові норми та досвід / редакція naukowa Agnieszka Glapiak. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, 2023. S. 241–248.

6. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с.

7. Кубко В. Медіаграмотність як складова інформаційної безпеки держави. Актуальні питання державно-правового розвитку України: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (10–12 червня 2020 р., м. Одеса). К.: Каравела, 2020. 160 с., с. 15–18.

8. Лабенко О., Шакун Н., Заїка Т. Критичне мислення та медіаграмотність у цифрову епоху: виклики та можливості для української освіти. *Перспективи та інновації науки*, 2023. 12 (30).

9. Марченко Г. Історичні тенденції розвитку медіаосвіти в Україні у світі. *Нові технології навчання*. 2019. Вип. 92. С. 189–197.
10. Медіаграмотність для освітян : навч. посіб. ; уклад. Медведєва М. О. Умань : Візаві, 2020. 118 с.
11. Мохонько В. Демократія та медіаграмотність в школах: дослідження World Values Survey. *Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди* : матеріали доповідей та виступів учасників Міжуніверситетського круглого столу, м. Київ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 10 квітня 2023 року. К. : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023, С. 9–11.
12. Про медіа : Закон України від 01.01.2024 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення 15.01.2024).
13. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр> (дата звернення 15.01.2024).
14. Рожило М., Наход А., Самчук А. Критичне мислення як інструмент медіаграмотності з протидії фейкам і маніпуляціям. *Science, innovations and education*. Tokyo, Japan : CPN Publishing Group, 2021. С. 655–661. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20023/1/kryt_mysl.pdf (дата звернення: 26.02.2024).
15. Терепищій С. Тенденції розвитку освітніх ландшафтів в епоху індустріального суспільства. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Філософія»*. 2019. 2 (45). С. 139–150.
16. Технології та цифрові медіа в класі : Посібник для освітян. URL: <https://www.waterford.org/education/technology-in-the-classroom/> (дата звернення 26.02.2024).
17. Череповська Н. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навч. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 156 с.
18. Шевченко Ю. Медіаграмотність у вищій освіті: практики застосування до студентів соціальних. *Імідж України: соціально-політичні репрезентації і мовне віддзеркалення воєнних реалій у зарубіжних і вітчизняних мас-медіа* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2023. 260 с.
19. Freire P. *Pedagogy of the Heart*. N.Y. : Continuum Publishing Company, 1997.